

Haik. Kr. e. 2350 (?.)

Irta: MARKOVICH JAKAB. *)

Haik Armenia történelmi képében a legmagasztosabb szellem-alakok egyike, a tisztos hajdankornak egyik bajnoka, népének honszerző Árpádja. Az ő neve alatt jelenik meg Armenia a történelemben s ahhoz van fűzve nemzetének egész élete. Thorgomnak fia, Noe fiának Jafetnek dédunokája. Mint nemzet alapítónak teljes személyes címe van a tiszteletre benne gondolatai-, érzelmé-, szelleme- és tetteinél fogva a valódi nemzet-atyának kinyomatát felismerhetni. Élete megta- nit nagy erényekre s benne, mint tükörben látjuk a nemzet férfias küzdelmeit.

Hatalmának szép hajnalán már mozgalmas idők köze- ledtek; zug a vihar. Nemrod a hatalmas vadász szétzúzott mindent, mi hódítási tervei elé akadályokat gördíteni meré- szelt; de Haik nem tartozott a hatalom aljas hizelgői so- rába, kik az önkény vas nyomása alatt szívesen görnyedeznek.

A babeli nyelvvizavar után Szenár síkjairól fiai- és uno- kaival, hét fivérével, ezeknek családja és hozzátartozóikkal Ararát tartományába, ősei birtokába visszatért s előörsül Cadmust, Armenák fiától született unokáját letelepítvén, ön- maga Ararattól éjszak-nyugatnak tartva, Arász és Eufrát kö- zött, ezeknek forrásai — s Ván tavától nem nagy távolságra a fősíkon megállapodott s azt Hárkhnak — Atyaink — nevezte; ez által arra akarván az utókort emlékeztetni, mi- szerint e helyen tartozkodtak először a Thorgom házból eredt nemzetnek atyái. Ugyanezen a fősíkon még saját nevééről is alapított várost Hainkasen (Haik építménye) név-

*) A tudós főesperes és gymnasiumi igazgató ur (Erzsébetváros) szép dolgozatát szíves olvasóink becses figyelmébe ajánljuk. Szerk.

vel; a szorványosan ott találtatott régi lakosok is egyetemenleg önkényt hozzája csatlakoztak.

A véres szolgaság e napjaiban Nemrod megunva az elfeledtetést, mely nevét Haik birtoka keretén belől környezte: nagyon zokon vette, hogy egy, a kezdet-kezdetén levő állam feje az idő hatalmas lüktetésére nem sokat figyelt; azért nem tűrheti a sziklás fészket, mely állami haladás és teljes békének örvendett; mindazáltal tanácsosabbnak vélte előbb vele színes alkudozásokba ereszkedni; e végett fiai közül egyet meghittjeinek kíséretében hozzája küld a legbékésebb szándéklatoknak kifejezést adó ily tartalmú izenettel: „Országod sűrű- hegyes tájai zordon- jegesek; olvadjon föl fagyos döllyföd s hódolván, tetszésed szerint válaszs magadnak országaiban nyugalmas tartozkodási helyet.“ Föltehető, hogy ezen, utógondolatokat rejtegető és a népfőnököt benső érzetében megtámadó vad terv csak ellenállást hívott föl maga ellen. A cselszövézésben oly annyira ügyes kezét megvetve, e mézbeszéd előtt nem rakta le fegyverét; nem is tartá dicsőségnek a rabsági rózsalánczokkal felállított csapdába, az oroszlán véres lakomájára vendégül meghivatni; vagy, hogy legjobb esetben zsebre rakott kezekkel a siker bálványképe előtt vakon meghajoljon. Ily síri nyugalom után nem sopánkodik, hanem sas-tekintettel méri a helyzetet és jövőt; a sima izenetben megértvén a vészriadást, mellőzve a palástoló szólamokat, a találó feleletet megadta. Harc! ez utolsó válasza az uralkodói hangot nem ismerő teljes önérzetnek. A meglehetősen elrettentő hirben állott Nemrodnak türehtlen hatalmaskodása halálosan meg volt sértve, mint hogy így még nem beszélt vele senki.

Az egység az erőnek szükséges föltétele; az ily egység dönt, diadalt arat. A közegyetértés áldott szelleme, a mire a nemzetnek a kilátásban levő veszély elhárítására szüksége vala, — lelkesítette Haik hiveit; egy név hangzott a sziklák csúcsairól, mely egy nép-fajnak vala vezér-csillaga, és e név Haik volt. A füst nem volt tűz nélkül; az erőszakos vadászt fölgerjedése átgondolatlan követelésekre izgatja s böggő zivatarként a győzelmek riadóival, a sikernek biztos reményével közeledik. — Cadmus töprenkedve tekint körül megrázott kedélylyel s ügyekvő sebességgel tesz tudositást az ellenség-

nek ismeretlen erővel előnyomulásáról s nyomba űmaga is embereivel Haikhoz csatlakozik, kinek lelket fölemelő szavai riadó kiáltvány volt a szabad nép fiaihoz.

A népvezér ismerve ellenfelét és hogy annak tervei ösvényeit kikeresse, néhány stadiumnyi távolságra Ván távártól, a Nemrodhegy és éjszakra a tűzhányó Sipán kopasz, de csúcsait örökös hófedte bércektől övedzett felronán táborot ütött. A hegységek néhány útszorosa 7—10.000 láb magasságon vezet keresztül.¹⁾ Itt megpillantja a fennhéjázon büszke ellenfél, e daliás időben divott módon vértézve egy magaslaton válogatott embereivel, mint őrhelyen állani, hogy Haiknak erejét kipuhatolja; hadának zöme pedig a térhelyet foglalá el. Haik észrevevén, hogy az egész dolog egyelőre csak az ő szemmeltartására van intézve, az eseménydús alkalmat hasznára fordítja s háromszögre fölállított csapatával a meglepett ellen, védelmi állásából támadólag lép fel. Az ellenfelek kölcsönös dühvel csapnak össze, a kiemenetel eldöntetlen marad. Ily kétes és váratlan esemény folytán az öntelt Nemrod kénytelen volt ingadozni; miután nyílt szemekkel látta csalódását, lázas léptekkel előbbi állására, a magaslat felé siet. E visszavonulás nem volt őshadcsele; a viszonyok hatalma erősebb minden képzelt, vagy valódi erőnél; mindazáltal, hogy szokatlan szégyenét vérboszuval megtorolja: a gyors támadás legvégső esélyét is megakarja kísérelni. A fegyverzet ritka mestere Haik legott, kételkedő táborát biztosító ténynyel lepi meg; ugyanis, hogy az ellenfél túlszámos ereje táborhelyét körül ne foghassa, az ellenséges segélyhad megérkezése előtt elhatározó műveletet kezd s felvont íjjal Nemrodra tör. — Az események serpenyője

¹⁾ A Van tó megragadó látványt nyújt a természetbuvárnak; tükre 4400 lábnyira fekszik a tenger színe fölött s 60 □ m. földnyi tért elfoglaló medre -- melyen négy tágasabb sziget van minden körülötte levő vizet, számra 40-nél többet, felfog. Kielégítetlenségét azzal is tanúsítja, hogy már több szigetet, jólétnek örvendő lakóival, elnyelt. Akhlat gyász maradványai ma is láthatók. Strabó, Mantianus tónak nevezi s vizét tengerzöld színűnek és sós ízűnek mondja; ezért hajdan sóstengernek nevezetett. Sok benne a keserű réz. Nemrod hegynek több tölcseré élvezhető vizet tartalmaz; Sipán pedig jelenben is eregeti ki kénes kigőzölgéseit.

Haik javára billent s röpke, gyors iramlással szárnyaló nyilvesszejével annak mellét átfurván, a hatalmi emelvényről lekergette s a dörgő ajkakát örökre elnémította. Ott hever már, mintegy villámtól sujtva, dicstelenül a küzdőhomokon, melyre oly vakmerően lépett. Erre nagy zsvaj következik; a vadul üvöltő sereg rohamos ijedelmében arcot fordít az üldözőknek. E rémes jelenet az egész hadjárat sorsa fölött döntött. Ekkép Nemrod, ki Assyria mély síkjain nagy birodalmat alapított, ki Armenia hegyei közt, mintegy saját hátlójában megfogatván, minden további terjeszkedésének gát vetetett; Haik pedig ez által még egy nagy erkölcsi győzelmet is, kétségbevont életképességének megszilárdítását, vivta ki. Nagyok voltak a bűnök, melyek Nemrodnak bukását okozák; felsőbb törvényt, — mely neki útmutatóul szolgálna s hatalmi zsújának erkölcsi korlátaira figyelmeztetné — többé nem ismervén, az önmérsékletet a túlkapás áradó hulláma elfedé, Kr. e. mintegy 2272-ben.

Az öröm mámore lecsillapult, Haik Nemrodnak bebalzsamozott holttestét székhelyére Harkhba vitette, ahol a temetés az elesettnek nejei és fiai jelenlétében a győzőhez méltó ünnepélyességgel ment véghez. Mily szépen jellemzi az ily nemes szív birtokosát a lesujtottak iránti kegyelem, mérséklet, mely mindig az erőnek legméltóbb és meghatóbb nyilatkozata; illő azért, hogy az igazságos történelem azt, eme jelenet nagyszerűsége érzelmeivel méltányolja, midőn ama borús időben az embertelen vérengzések, a korlátlan tábori mindenhatóság szeszélye-, vagy csupa barbar durvaságból követettek el. — A győző a táborhelyet állandó épületekkel rakja meg s azt Haiknak nevezi; a völgy-öle manap is haikok vagy örmények völgyének mondatik. Az idő sok emléket törölt el már nyomtalanul; de a magaslat, hol Nemrodnak és kíséretének kihívó büszkesége porba hullott, örök diadalként „Kerezmánk“ vagy is Sírhelynek neveztetik.

A Van fónsík volt szintere Haik örökre emlékezetes tetteinek, melyet az ország állami életével, azon egyeredetű emléképiletek romtelepeik mélyéből akkép viszhangoztatnak a történelem- és hagyományokban, mintha fennállásuk felől tudakozódnának. Annak déli részén Sipán hegygyel majdnem szemben emelkedik a magas „Kékoldal“ bércz, melynek dél-

szaki lejtőjén levő Belu falú azon hely, hová a hagyomány szerint Nemrod (Bel) hullája letétele. Haik-vár (Haikápért) a Ván tó északi partján a Haikok völgyében egy külön álló sziklabérczen magaslott; daczára a jelentékeny számú éveknek, melyek e romok bús halmazát nyomják, a felettök uralkodó síri nyugalom és hallgatóság, mennyi emléket csatol annak minden egyes óriás nagyságú faragott kődarabjához. Haiknak lelke lebeg ma is a fennjelzett siktéren elszórt helységeken; azok mind az ő emlékével vannak egybeforrvá s jelesen a Haik által épített „Istenváros“ (Ászduadzásen) az ő hagyományaival ujjal mutat arra, hogy ez idétt az isteni kinyilatkoztatás alapigazságai, ha szintén az emberi gyarlóságnak esatarnáján folytak át a szivekbe, mégis azokat az agyлідэrcznek kőde annyira el nem fátyolozta, hogy a nemzedék lelkiismeretében azoknak fogalma teljesen elpusztuljon és azokból torzkép alakuljon.

Átvonult a fergeteg, mely a vésznek ormain álló nemzet-életet bölcsőjében vala elsöprendő. Az isteni Gondviselés, — mely a történelmi események közt kinek-kinek kiszabja a büntelen soha át nem léphető ösvényt, másként akará ezt. A kornak romlott szelleme, a vad erő győzelmet nem aratott, hogy egykoron a győztesek utódai a Keresztfa árnyában hiven a küldetéshez, védelmezzék a vad nép ellen, a minden műveltség és boldogság kútfejét a Kereszt tanítását s századokon át a késő nemzedék is hálára buzduljon imádvá az isteni Gondviselést.

Nemrod, a szent-írás szerinti erőszakos vadász,¹⁾ az őrmény történészek eltérés nélküli egyhangú állítása szerint nem más, mint Bel,) Haiknak kortársa. Ezen állítást józan

¹⁾ Haic célébre par sa victoire sur Bel-le-Titanien, le Tyran de la terre le Nemrod de l'Ecriture. Vaillant. — Les historiens profanes donnent au premier Roi des Assyriens le nom de Bélus, et c'est probablement le Nemroth de l'Ecriture sainte. Hardion. Histor. univ. Tom. I.

²⁾ Bel vagy Baal az ős chaldeusoknál annyit jelentett, mint úr, s alatta Jupiter bolygó csillagot értették; a babyloniak ezenkívül Bel néven birodalmuk alapítóját is, Nemrodot tisztelték, s Ninus Nemrodnak Bel név alatt isteni tiszteletet parancsolt adatni. Cantu C. II. k. 390 l. Bél egyébiránt általános neve mindazon bálványoknak, melyek alatt a napot tisztelték.

itész nem fogja kicsinyleni; beigazolta azt a forrásait megválogató, a történet könyvekben valót kereső Chorenei Mózes, az örmény történelem mestere, ki oly mély és beható tanulmányt tanusít nemzete multja körül; ez, hogy vakon nem hódol, arról ezen szavai is tanuskodnak: „A lehetőségig — mondja ő — igyekeztem több kútfőből a valót kiválasztani, egybegyűjteni.“ A fentebbi értelemben szól: Eusebius, szent Jeromos, szent Ágoston és a t.

Fűzzük tovább az elejtett fonalat. . . Haiknak győzelme fordulati korszakot tett a nemzet életében. Az államok eme fejlődési korszakában, a lankadatlan élet-ösztön s terjeszkedés képezte az armen népfaj életének tevékenység- és sikerben nagyfokra emelkedett nyilvánulásait. Az eredeti forrásokat azon ismeretlen téreken nyomozva, melyek már számtalan tudós főt foglalkoztattak: nem lesz érdektelen ez aranykor kezdő lapján följegyezni azon alakok neveit, melyekkel ők a feledékenység éjjeléből kiemelkedve a történelembe léptek, ugymint: Ekres, Kaukáz és Kartlosz, Haiknak kipróbált bajnok fivérei. Ekres a fémdús Ekert vagy is Colchist vette birtokába. Vannak, kik Armenia nevezetét Jason colchisi kalandjainak egyik társától thessaloniai Armenustól származtatják. Tudvalevőleg a görög és római írók nemzetök s más jeles férfiak eredetét az istenektől származtatják. E megtiszteltetésben részesül némileg Armenia is, midőn az a „Deus minorum gentium“ vagy is Jason egyik aranygyapjas társától alapíttatik. A jelzett állítás, hogy mennyire emelhető történeti érvényre, önmaga egyetlen percig nem enged időt a kételkedésre, s bár megmérhetlen távolban lebeg a való fölött, mindazáltal azt látszik jelezni, hogy a tények vagy is Armenia és Colchis közti összefüggés, a történelem széles mezéjén komolyan vitatható alapon nyugszik; úgy szintén az is, hogy Haik második fivérének Kaukáznak is van némi beleszólása a hasonló nevű hegység elnevezéséhez; minthogy ő azon tájakra vonulván azt birtokába ejtette. A róla elnevezett ezen új szerzemény azonban nem sokáig maradhatott Armenia kötelékében, mert Kaukáz, a néki rontott assyr-népfaj által idő multával legyőzetván, megöletett.

De ha ez mind csak látszat, a Kartlosz nem üres szó, nem pusztá szóhang. A keleti faj konzervatív természetű

s azért egykönnyen nem fordul el hagyományaitól. A szépségéről híres georgiai bennszülött nép, magát az armen-ág Thorgomjától, Jáfet egyik unokájától származtatja; sőt hazáját a kölcsönös érdekek folytán, a hajdani Armeniának eme társ-országát Kartli-nak nevezi, élő kinyomatául annak, hogy ők mint Kartlosznak, Haik fivérének sarjadékai, évezredek át gyöngéd gonddal áldoznak ős atyjok emlékének s az armen fajrokonságnak igazat adva, annak ódon multjától magukat elszakíttatni nem engedik; minthogy nyelvök is valamint az armen, a kaukázi nyelvcsaládhoz tartozik s irásukat is az armen irodalom közvetítése által nyerték. — Ezen érzelem irányában az idő tehetetlen.

Kartlosz Georgiába jövén azon a hegyen telepedett meg, mely később az ott tisztelt bálványtól Aramazdnak neveztetett, lakhelyét és az erődöt kisebb fiáról Orbetnek nevezte; idősb fia Medzketás a róla nevezett várost építé, mely igen sokáig Georgia fővárosa volt. Halála után hosszantartó családi viszályok keletkeztek, és minden tartomány saját főnököt nyert. — Medzketás tartománya azonban, mint Georgia családatyjának székhelye, elsőnek tartatott.¹⁾

Haik túl lévén már a válságon, miután a kiállhatlan korlát, mely közé Nemröd által érzé magát szorítva, eltávolíttatott, népének ügyét s az ország beljavát zavartalan folyamatban tevékenységének összességével ölelé át, birt erővel rendezni, nemzetének öntudatos életet adni, melynek első legszebb lapját ő irta meg. Szakítsuk ki e lapot s Haik nélkül Armenia egész történelme érthetetlen lesz. Az ifjú hazának nemzet-léti érdeke követelte béke karjain virágzó jólétnek örvendő államot alkotván, küldetését erkölcsi szenny nélkül a jövőnek alapját megvetette, ős-ítélet kapcsán a mulandóság szárnyútése megérinté s elvitte őt, miután az emberi életnek napjainkban közönséges határát messze túl haladta; de meghagyta történelmi nevét, mely a róla elnevezett nemzetben él és élni fog.²⁾ Sirját nem jelöli márvány-

¹⁾ Lásd Cantu C. V. k. 93. lap.

²⁾ Je ne prétends pas qu'on doive ajouter foi à tout ce que l'histoire ou la tradition nous ont rapporté de Haik, mais je crois hors de doute, que la nation arménienne avait un chef ou patriarche, contemporain de Bel pendant la fondation de Babel, qui après la destruction de ce monument vint s'abriter dans la terre d'Ararat à la quelle il légna son nom. Leon Alischan.

emlék, melynek feliratait különben is lerágja, öszerombolja amaz erős hatalom: az idő; s bár porát régen széthordozták szárnyukon a szelek: azért még most is életzöld a dicsoszorú, melyet a lelkes hősköltemény magasztos szerzője, a honi költők dicsóult fejedelme, Pagrađuni Árzen hittudor „Haik“-nak, a minden magasabb ősatyai tulajdon képviselőjének emlékezetére készített. A koszorús dalnok, midőn hőségnek emléktelen hantja fölött világot gyújtott, semmi olyast föl nem jegyzett róla, a mi túlhaladná a nagyság tisztelőjének, a magasröptű szellemekről képzelmet. Ezen elévülhetlen becsú irodalmi tünemény, mint valódi új vivmány, eseményt képez az örmény irodalomban.

E munkának figyelmet lekötő jelenetei közé szőtt epizódok egyike a „Porane“ hősnőről szóló, a 9-ik és 10-ik énekből, mely 1859-ben Velenczében a kifejezésekben szabatos jóízű olasz költői nyelven, az eredetit a lehetőségig megközelítőleg visszaadva és megbírálva jelent meg. Ezen csak tizenhat nyomott lapnyi szövegre terjedő töredék bármely terjedelmes irodalommal bíró nemzet fiára nézve erős kezesség az iránt, miszerint a már sírban pihenő szerző véghagyatékul huszonnégy évi fáradsággal egy egész munkagazdag életre való s megragadó élvezetdús iránylyal, az ékes beszédnek magas szárnyalásával és szókinccseivel, a tarka változatosság ingerlő színezetével örökbecsűvé tett oly könyvet nyújt, mely az ilyszerű olvasmányok kedvelőinek asztalán díszes helyet találhatna; hisz minden nagy elme közös kincs, és közös szellemi táplálékok, a miket a nemzetek irodalmi egymásnak nyújtanak. Állításunkat igazolja a fordítónak az egész eposzi költeményre vonatkozó nyomatékos nyilatkozata. ¹⁾

¹⁾ Un lavoro, che in se contiene tutti i migliori pregi e di purezza e di forza e di eleganza dell' armeno idioma, -- mirabilmente congiunti colla piu copiosa facundia di una mente Orientale.

A legrégibb örmény főváros.

Irta: dr. MOLNÁR ANTAL.

Az orientalistáknak közelebb Bécsben tartott hetedik nemzetközi kongressusához nagy érdekű tanulmányt intézett egy tudós örmény egyházi férfiú, Szárkiszján az Araxes völgyéről, azon vidékeknek egyikéről, melyek a legfontosabb szerepet játszották az emberiség történetében. Ehhez a völgyhöz, melynek természeti szépségeit nem győzik eléggé magasztalni a római írók, fűződnek az örmény nemzet legrégibb hagyományai. Harmadfél ezer évvel Krisztus születése előtt költözött e hagyományok szerint ide nagy számú családjával az örményeknek Babyloniából kivándorlott első vezére, Háik. S lord Byron szavaiként nagy események tették híressé az Araxes völgyet, más szóval központi Örményországot. Alig van pontja földünknek, a hol több és véresebb csatát vívtak volna, mint itt. Már a legrégibb időkben sok viszályt zúdítottak rá egymással versenyző fejedelmei, kik közül egyik-másik Babylonnal, Ninivével és Trójjával is érezteté kardjának erejét, míg nem Ázsia hajdankori történetének nagy hódító alakjai valamennyien leigázták ezt a völgyet is.

Három ősrégi városával, melyek megannyi katonai és gyarmatosító központot képeztek, Armavirral, Ardasáddal és Nakdsevannal foglalkozik Szárkiszján atyának említettük tanulmánya. A velencei „Pazmaveb“ folyóirat hasábjain csak imént látott napvilágot e tanulmány, melynek a legrégibb örmény fővárosra, Armavirra vonatkozó részével az itt következő sorok fogják megismertetni a szives olvasót.

A görög írók közül Ptolemeus tesz legelőször említést Armavir városáról, kiemelve ősrégi voltát s pontosan meghatározva földrajzi fekvését. Khorenei Mózes feljegyzi a keletkezéséhez fűződő hagyományt is. Armenagnak fia, Haiknak unokája, Armais, úgy mond várost épített az Araxes partjának egyik magaslatán¹⁾ s Armavirnak nevezte el.²⁾ Tizen-

¹⁾ Körülbelül két évezreddel Kr. előtt.

²⁾ Indsidján Lukács, „Örményország archeologiaja“ című művében (496 l.) az Armavir nevet Armaisi ír, örmény szavakból (ipêr kordz, gám sinuádzkh, Armais építménye) származtatja.

nyolcz évszázadon át több ízben volt székhelye e város az örmény fejedelmeknek. Már a Haigazunik dynastiájának első éveiben hatalmas erődjé volt; Aram, valószínűleg első királya az örményeknek, ezen erőd falához szögeztette a foglyául esett Nukhár¹⁾ zsarnokot. Alatta valóságos fővárossá lett Armavir; itt vette át az assyr királyok diademját s hatalmi jelvényeit, innen vetette meg alapját a politikai és kereskedelmi összeköttetésnek Örményország és Assyria között.

Halála után assyr tartománynya lett lassankint az Araxes völgye, a nélkül azonban, hogy Armavir a változott körülmények közt vesztett volna jelentőségéből. Pompás épületeket emeltek falai között az assyr helytartók s az örmények közt ez időtájt elterjedt chaldaeai polytheismus a bálványszobroknak egész seregével árasztotta el a várost. Khoreneiből tudjuk, hogy már ekkor megvolt itt a híres aramanjagi platán-erdő, melyben a fák leveleinek susogásából mondott jóslatokat Aram királynak unokája, Anusáván.

Ettől kezdve nem találkozunk határozott megemlékezéssel Armavirról se a történetíróknál, se a nemzeti hagyományokban. Nem tudjuk, osztozott-e Trójának gyászos sorában, vagy továbbra is a virágzásnak boldog korszakát élte. Az ó-szövevények könyvek és Xenophon, összhangzásban Khoreneivel, említést tesznek róla, hogy 610-ben Kr. e. Niniveben nagy forradalom tört ki s Örményországot függetlenné tette utolsó kormányzója, Baruir, a kit nyolcz király váltott fel a méd-perzsa birodalom fennhatósága alatt. S hét évtizeddel utóbb Jeremiás fel is hívja „az ararati királyságot“ és seregeit a küzdelemre Babylon ellen. De hogy Armavir volt-e székhelye ennek a királyságnak, vagy más város, elmulasztották feljegyezni az ősrégi kútfők. Khoreneiből csak annyit tudunk, hogy az említettük ararati királyok utolsója, Vahé fegyverbe szállt Nagy Sándor ellen s hogy macedoni Fülöpnek világhódító fia ekkor igázta le Armeniát.

Tizenhárom évtizeddel a keresztény időszámítás előtt újra találkozunk Armavir névvel. Itt székelnek az Arsa-guni dynastia első királyai, itt ülik meg a nagy nemzeti és vallási ünnepeket. Arsag a parthusok fölötti uralkodása

¹⁾ Nukhár, ki Mátesnek is neveztetett, méd hadvezér volt.

alatt testvérének, Vagharsagnak engedi át Örményország északi és nyugati részeit s az utóbbi — az első örmény király az új dynastiából — megtelepedvén Armavirban, templomot építtetett ott s felállíttatja benne a napnak, a holdnak „és az ősöknek“ szoborképeit. Az új király, mint Khoreneinál olvassuk, lovagi méltósággal ruházván fel a zsidó Pakaradot azon kiváltság mellett, hogy ő tegye az uralkodó fejére a koronát, felhívta őt, jöjjön Armavirba, nagyja el vallását s imádja isteneit az Örményországban ekkor, a parthus uralommal elterjedt polytheismusnak.

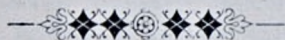
Kr. e. 111-ben tanúja Armarir I. Ardaxes diadalmenetének, kit a görög és latin írók fiával, Nagy Tigranessal zavarnak össze. Ardaxes, szövetségben Mithridatessel, győzelmes csatákat vív Kisázsziában s magával viszi Armanirba a görög művészet nagybecsű alkotásait, Artemisnek, Herkulesnek és Apollonak aranyozott bronz-szobraiát. Valószínűleg Armavirban tarozkodott Tigranes király is, midőn, a méd királyok régi szokása szerint, a tavaszi hónapokat az Araxes völgyében töltötte. Byzanti Faustnál olvassuk, hogy ide viteti a foglyaul esett zsidókat s itt tartotta meg Mithridates halálakor a gyászünnepélyeket.

Hat évtizeddel időszámításunknak kezdete előtt máshova teszik át széköket az örmény királyok s ettől kezdve „elhagyott udvar“-nak nevezik a történetírók Armavirt. De most sem tűnik el neve a történet lapjairól. A negyedik században, II. Arsag uralkodása alatt egy véres jelenetnek képezi színterét. Ez a király magához hívatta Armavirba a Gamsari-ház összes ivadékait, férfiakat, nőket és gyermekeket, és Sbantarad kivételével lemészároltatta valamennyit.

Arsag király perzsa fogságának idejében pusztult el Örményországnak fővárosa is. A perzsákkal folytatott harmincz éves háboru alatt Vászág hadvezérnek hősie elszánt-sága több ízben diadalra segítette ugyan az örmény fegyvereket, de Sabuh perzsa király ravaszsággal elvégre is hatalmába ejté a fővárost, néhány nap alatt füstölgő romhalmaz lett felséges palotáiból s mint Byzanti Faustusnál olvassuk, a perzsák „elfoglalták az összes örmény városokat s elpusztították valamennyit“. Az ötödik század közepe táján fennállott még Armavirnak várerődje; Vászág párthivei

kézrekerítették s szétrombolták az egykori nagyságnak ezt az emlékét is. . . .

Tépé-dibi helységtől nyugatra mintegy háromszáz lábnyi magasságú elszigetelt halom emelkedik ki az Araxes völgyéből. Uvaroff orosz tudós nem rég ásatásokat rendezvén e halom tövénél, időszámításunk első századából származó cserép-edényekre s fegyverekre bukkant itt. A halom keleti lejtőjében egy nagy fekete követ találtak rávéssett tizenkét sornyi ékalakú felirattal, melyet Sêmbadiânc Mesrob le is másolt. Még e század elején látható volt itt egy néhány faltöredék s egy oszlop, kétségtelenül hajdankori pogány templomnak maradványai. Mindebből napjainkban alig látható néhány törmelék. Huszein szerdár a „sardurabadi“ erődnek felépítéséhez, a közel fekvő Sahriar helység lakosai kunyhóikra használták fel legnagyobb részét Armarir, az egykori örmény főváros romjainak.

Az örmények élet-viszonyai a különféle országokban, különös tekintettel hazánkra.

Irta: ÁVEDIK LUKÁCS.

I.

Mély borulattal telik el az útas, midőn a hajdani Örményországban a szép műemlékek nagyszerű romjait látja; midőn az egykori zajos világváros Áni elpusztult helyén, gazdag legelőkkel kinálkozó téreket talál: az érdeklődő turista megrendül lelkében az ősi dicsőség drága hantjai fölött, és önkénytelenül felkiált a költővel: „Forgó viszontagság járma alatt nyögünk.“

Örményország azon időtől fogva, hogy a kereszténység szívet és elmét derítő tanainak moghódolt, a polgáriasultság és vallásos műveltség hordnoka lett Keleten; de épen ez okozta, hogy a kereszténység ezen zöldelő óáza: Örményország, — melynek békés fejlődése a pogány szomszédok vallási fanatizmusa által folyton zaklattatott, a vetélykedés Eris almája lett, melyet ellenségei, — úgy Ázsia, mint

Áfrika vad népei — megtörni törekedtek. Leirhatlan a szenvedések sora, melyeket a szegény ország, az ötödik századtól kezdve elviselt. Az Arsacida-ház megdülése után már, 428-tól Kr. u a szomszéd perzsa, arab, mongol, török, tatár és görög népek vad gyönyörrel pusztították Örményországot, s különösen a 14- és 15-dik században a szerencsétlenség szakadatlan láncolatát látjuk fűződni, — nemcsak a berohanó barbár népek, hanem a folyton élődk elkeseredett belviszályok rombolásai miatt. A mit Dsingis khán tatárjai ép-ségben hagytak, feldúlták Tamerlán csordái. Mennyi becses műemlék, könyv és levéltár esett a lángok martalékává; mily embersokaság veszté el életét a legborzasztóbb kinzások között és mily sok jutott el rabszíjra főzve Samarkandba, hol rájuk nézve a legkedvezőbb jótétemény a fegyverek rögtön öldöklő hatása volt! Mindezen csapásokat azért kellett elszenvednie az örmény népnek, mert polgáriasultsága s a valláshoz való ragaszkodása gyűlölet tárgyává tevő. 1046-ban a Pakradita-ház utolsó királya Kákig, a görögök ravasz-sága következtében elfogtatván, a birodalom görög kézre került; azonban itt nem sokáig élvezhették boldogságukat, mert 18 év múlva Áni, a főváros a szaracenok hatalmába esett. A sors ily gyakori fenyegetései elől a főbbek család-jaikkal együtt menekültek s elhagyván ős hazájukat görög földre léptek át, majd Konstantinápoly és Kis-Ázsia tájaira költöztek. A kivándorlás akkor érte el tetőpontját, midőn a perzsák és tatárok öldökléseik által Örményországot vermezővé változtatták. Szép városok és élénk falvak maradtak üresen ős lakóiktól, kiket a félelem és az iszonyú jövő előképe riasztott ki hazájokból, hogy jobbal, csendesebbel cseréljék fel ezt... De a kiköltözés főoka még-is az ipar és kereskedelem volt. A perzsa fejedelmek, a fogoly örmények-nek különféle szabadalmakat adtak, hogy Perzsiában az üzérkedésnek tért nyissanak. Így a többi fejedelmek is — ismerve az örmények kereskedelmi szellemét — szívesen fogadták őket országukba, sőt vetélkedve ruházták föl szabadalmakkal. Ekként terjedt el az örmény nemzet a föld minden részére.

Habár az örmények, a világ különféle tájaira elszortan, legújabb számítás szerint négy millió lelket tesznek;

mindazonáltal az örmény népesség zöme a török főnhatóság tartományait lakja; nagyobb számmal vannak Perzsia,- India- és az Osztrák-Magyar birodalomban, valamint Oroszország déli részén. A törökországi örmények lakhelyül birják Kis-Ázsiát, Ciliciát és Konstantinápolyt környékével, Oláhország és Moldva nagyobb városait, sőt Egyiptomban is 3000 lélek található. A törökországi örmények fő-foglalatossága: földmívelés, állattenyésztés, kereskedés és mesterségek űzése; azonban e foglalkozási ágak két utóbbika, az örmény nemzetet minden keleti nép közül kitünteti úgy, hogy Ázsiában a kereskedés és ipar csaknem kizárólag az ő kezökben van; vannak ezeken kívül kiváló politikai műveltségű polgárok, kik a török államnak nagy szolgálatokat tettek, mint: Csamicsian pár évvel ezelőtt kereskedelmi minster; Dadian efendi, az olasz udvarnál nagy követ; Bedrosz, pápai követ; Zádig pasa, Nerszesz és Hasszun patriárkák és mások, kiket a tisztelet és kitüntetés különféle díszjeleivel ékesített föl a török kormány.

Az örmény nemzet szellemi képességét Törökország saját előnyére fordítandó, hogy népét a keleti semmittevés mámorából fölélessze, mindjárt II. Mehemet sultán, török Örményország falvaiból Konstantinápolyba s ennek környékére örmény gyarmatosokat hozott be, hogy birodalmát megerősítsék s a külföld előtt is tekintélyre emeljék; ugyanezt folytatá I. Szelim sultán s miután Örményországot Perzsia kezéből kiragadta sok örmény kézművest telepített be különösen Tavres városából, Konstantinápolyba úgy, hogy jelenleg, a konstantinápolyi örmények száma a 200,000 meghaladja.

Oroszországban az örmények lakhelyei: Orosz-Örményország, Albania, Krim, Lengyelország és Orosz-Litvánia; ezeknek népesedése tekintettel az 1878-ki július 13-án kötött berlini szerződésre a milliót fölülmulja. Hogy Oroszországban az örmények annyira megszaparodtak, annak indító oka az, hogy az orosz a kereskedés és ipar előmozdítására nagy ajánlatokat tett, mondhatni áldozatokat hozott; s az örmények keze virágzóvá tette az elhagyott helységeket vagy sívár vidékeket. Különösen 1720-ban N. Péter czár sikerrel tudta alkalmazni az örmények munkásságát az ipar és kereskedés terén birodalma előnyére; az örményeknek

ezen két iparág iránti szeretetét felhasználandó, Oroszország főbb városaiban örmény telepeket alapított s azokat szabaddalokkal és kiváltságokkal látta el. 1780-ban, — midőn Krim még nem volt orosz kézben — 2-ik Katalin e félsziget örmény lakóit birodalmába hívta és azt ígérte, hogy a leteleplőknek terjedelmes földbirtokot ajándékoz. A krimi örmények elfogadák a meghívást és a félsziget lakóinak nagy része, az adományozott Don folyó mellé költözött. Az örmények itt, új Nachicsevan városát alapíták, mely egy angol utazó leírása szerint már 1846-ban 4600 házat számlált 30,000 lakossal, kik nemzeti főnök vezetése alatt állottak.

Oroszország nagyobb mennyiségben, az 1828-ki perzsa háború után kezdett örményekkel benépesülni. Ugyanis az orosz czárok az örmények népesedését a birodalomra nézve előnyösnek tapasztalván, Miklós czár a perzsákon vívott győzelme következtében oly békekötést hozott létre, melynek egyik föltétele azon czikket foglalá magában, hogy a perzsa uralom nem fog gátot vetni, miszerint a keresztények Oroszországba átmenjenek. Ezen föltétel alapján s a fényesnél fényesebb ígéretek által biztatva, az örmények készséggel hagyták el a perzsákat, kik oly sokszor foszták meg őket vagyonuk- és életöktől.

Ugyan ily békekötésre léptek az oroszok 1830-ban az osman uralommal, azonban e békekötésnek koránt sem volt oly sikeres következménye. Oroszország csakhamar belátta a keblébe gyűjtött örmények törekvéseinek horderejét; mert ezek a kereskedelmet új hazájukban, különösen Kaukáziában új életre ébreszték, a nagyobb városokban szőnyeg- és selyemgyárakat állítottak, s így az iparnak ezen ágát is szépen kifejllesztették.

Nem maradt azonban az orosz előtt figyelmen kívül az örményeknek harci s kormányzóí képessége sem; miért elkezdé őket a katonaság közé sorozni; sőt csak is örményekből egy 25.000 főből álló serget állított össze, e harczosok azonban ki voltak véve mindazon kötelmek alól, melyek a katonákat megillették és csak saját földjük védelmére voltak kötelezve.

Ismeretes, hogy az 1878-ban viselt orosz-török háború alkalmával Loris Mélikof, az egykori nagy hatalmú és ér-

demtéljes dietator nyitotta meg a győztes orosz hadaknak Kárs falait, ugyan ő volt hivatta, hogy a téves világnézet által korkérdéssé emelt nihilismus veszélyes törekvéseit kiirtsa. A többek közül továbbá megemlítendők Lázáref és Bogdánof, örmény eredetű tábornokok, az első a moszkvai keleti akademia halhatatlan emlékü alapítója, az utobbi a közbiztonság tanácsának elnöke; úgy szintén Tergukászf, *) Pátkánof és mások legszebb nevet vívtak ki az örmények számára a közelebbi időkben.

Az örmények birodalmuk szétdulása után legnagyobb számmal Perzsiában voltak; mert a perzsa sah-ok nagy számú foglyot telepítettek birodalmukba s látva, hogy a kereskedés s ipar terén mily ügyességgel bírnak e foglyok, lassanként nagyobb számú örményeket hívtak be, kiket hogy birodalmuk felvirágzására hassanak, kivátsággal ruházzák fel; de 1750-ben Nader sah halála után a tron-követelés miatt viszály keletkezett, melynek idején a szenvedések egész rohamra özönlött az örményekre. A perzsák ugyanis, irigy szemmel nézték az örmények előhaladását és vagyonosodását s a zavart fölhasználva rabolták és fosztogatták őket, mi által oly gyűlöletet keltettek az örmények szívében, hogy ezek — ellenségeiket látni sem akarván többé, miután az 1828-ki perzsa háború bevégeztével létesült békekötés biztosságot szolgáltatott a kiköltözésre, — ezrenként költöztek Oroszországba elhagyván tűzhelyeiket, földjeiket. Ily módon a perzsa örmények száma százezerre apadt, kik jelenleg is az — örmények között — legnyomasztóbb állapotban vannak.

Perzsiából menekültek az örmények Krimbe s Lengyelországba, majd ausztriai Galicia,- Bukovina,- Moldva- és Erdélybe is. A galicziai és orosz-lengyelországi örmények még a lengyel királyság alatt vándoroltak be, midőn a 11-dik században a Pakraduni uralkodó-ház megszűnván Áni a barbarok kezébe került; a főváros elpusztulása hazájok elhagyására kényszeríté őket. Ekkor ment a nagy rész Krimbe,

Örményül: Der-Ghugászián, — A nem-egyesült örmény papok nősek; tábornokunk öse Ghugász = Lukács is pap volt; hivatalától, nyerte tehát a Der (örmény szó, jelentése: pap) nevezetét. Der-Ghugászián magyar jelentése: Pap-Lukácsfi.

onnan Lengyelországba, majd Moldvába; mindenütt, a hol jártak kis telepeket hagytak magok után. A lengyelországi örmények biztos hazát nyervén, mind számosabban kezdenek oda seregleni úgy, hogy a lengyelországi örmény telep 40,000 lakost számlált.

A lengyel fejedelmek szívesen fogadták az idegeneket, s tehetségöket méltányolván, kiváltságokkal látták el, nemzeti tanácsot és törvényt engedélyeztek számokra, nemzeti főnököt rendeltek, ki Vojtnak nevezteték. Ezen törvényt Kázmér király 1344-ben először a kameniczi, később 1356-ban a leMBERGI örményekre is kiterjeszté; e törvényt utódai is megerősítették.

A tizenkét örmény tanácsos, főnökével együtt intézé el a nemzeti törvénykezési ügyeket; csak két század mulva 1516-ban alkottatott meg az első örmény törvényszék Zsigmond király alatt Lembergben; de a 16-ik század elején, midőn a tatárországi örmények közül sokan jöttek Lengyelországba, kik az előbbiekkal egyesültek, ezen új gyarmat ismét változást idézett elő. Ugyanis kezdetben az örmények törvénykezése örmény nyelven folyt; de mivel az utóbbiak nagyobb számmal voltak és a tatár nyelven kívül más nyelvet nem értettek, azok kénytelenek voltak saját nyelvök helyett a tatárt elfogadni törvénykezési nyelv gyanánt; miről tanuságot tesznek az irattárakban található ily nyelven irt szerződések, végzések s más hivatalos okmányok; a tatár nyelv azonban nem volt alkalmas tökélytelensége miatt az ügyek vezetésére, azért az örmények e helyett az akkor általánosan divó latint kezdék használni.

A lengyelországi örmények letelepedésök után kereskedést is nyitottak a nevezetesebb városokban, mely később egészen kezükbe jutott. Hűséges és jótékony szolgálataik elismerésül magas állam-hivatalokat nyertek, nemesi, sőt hercegi rangra emeltettek; mások tábornoki rangot kaptak; voltak olyanok is, kik a királyi testőrség diszes sorába vétettek föl.

A lengyel királyság megszűntével, Lengyelország három részre osztatván, az örmények sorsa hanyatlani kezdett; sokan idegen nemzetbeliekkel olvadtak egybe, mások kiköltöztek úgy, hogy a jelenlegi Osztrák-Galiczia és Bukovina 7 ezer örmény lakosnál többet nem számít, kik őseik vagyoni szerzeményeit s kiváltságait jelenleg is élvezik.

Nyílt levél az „Armenia“ tisztelt szerkesztőségéhez.

Irta: HÖKE LAJOS.

dvözlöm az „Armeniát“, melynek dicséretes szándoka: a magyar és örmény irodalom s történelem közt kapcsolatot létesíteni.

E kezdeményből alkalmat veszek azon kérdés föltevésére: Az Árpád fejedelmek és királyok alatt költöztek-e be Magyarországra örmények?

Nem olvastam néhai Lukácsi Kristófnak a régi örmény írókból és a magyarokról egybegyűjtött adatait, részemről a hazai írókból és a helynevekből szerzem össze az adatokat a mi régi örmény telepeinkről.

Kézai Simon „A magyarok eredetéről és viselt dolgaírói írt két könyve“ végén a „Toldalek“ első fejezetében, a „Nemes jövevények“ felsorolása után, azt írja: Géza vezér és egyéb királyok alatt beköltöztek: csehek, lengyelek, görögök, bessék, örmények (a sok német és olasz vendégeket nem említve) stb. a világ minden részéből.

Podhraczki József, Kézai munkájának kiadója, a cseh telepekből csupán Csehfalvát írja, holott több Csehi nevű falú és pusztá is van, meg Csejkő, Cséfa, stb. Lengyel, Lengyelfalva, Polány, Lengen (a mai Ledény) stb. A görögök alatt a göröghitű oroszokat érti, kiknek telepei: Oroszi, Oroszvár, Oroszfalú, Oroszsziget. Bessék vagy besenyők telepei számosak; Bese-Armeni telepek: Hajdu- és Berek-Böszörmény, Böszér, Peszér (?). Peszerény, Kaláz, Kálozd, Kalaznó, stb. Az izmaelita faluzó kereskedőkről maradt fenn a kalauz, kalóz, kalézol, stb.

Podhraczki ezen utóbbi helyneveihez adjuk: Talmács, Barsban, a Garan balján, ma tot falú, hol tíz év előtt egy tojásdad pecsétet találtak, közepén egy infulás pappal, és a szélén ily körirattal: Sigillum Parochiae Armenorum. A göth betűk a XV. század elejéről valók. A pecsét jelenleg a nemzeti muzeumban van. Talmács falú, Szeben vidékén is van. Ugyancsak Barsban van: Bese magyar, Nyitrában Ürmény, egykor magyar, ma tot falú. Református magyar lakosait, kiket a török megkimélt, s a szomszéd Komjáti,

Megyer s több szintén magyar református falú lakóit, 1718-ban gróf Erdődi, nyitrai püspök őseik honából kiűldözte, hogy helyökbe katolikus tótokat telepítsen. A kiűldözött őrményiek 1712-iki pecsétjüket magokkal vitték Halasra. Nem a véletlenség hozta egymás közelébe ama három — Talmács, Bese, Őrmény telepet, a Nyitra völgyén és környékén levő számos besenyő telep közé. Őrményes oláh falú van Káránsebes vidékén. Engel Keresztély, Bulgária történetében 1797, azt mondja, hogy az orosz krónikás Nestor a bolgárokat „Besarmeni” néven írja, melynek megfelel a magyar „Böszörmény.” Ámde a Bese és Őrmény, két helynév, két külön rokon-had telepét jelenti, mint péld. a magyarnál Kürt-Gyarmat, vagy egyes családoknál: Gyula-Zombor, Beche-Gregor, Szenté-Mágocs, stb., melyek aztán Bese-Őrmény, Böszörmény néven egyesültek.

A Bese népnévet már Ovidus említi Tomiból, száműzetése helyéről:

Vivere quam miserum est, inter Bessosque Getasque.

De talán eme bessék szlávok voltak, mert utóbb ezt írja:

Iam didici getice sarmaticeque loqui.

Ámde bizonyos, hogy a besenyők, bolgárok, vagy böszörmények nem szláv, hanem török fajta nép voltak.

Armenia eredetéről egy 1820 ban Szegeden kiadott könyvecske azt meséli, hogy Noé, mikor bárkája az Árát hegyén megállott, látta, hogy az ár mén! Berghaus pedig azt mondja: Grundriss der Allgemeinen Geographie 1843, hogy az Árát lábainál egy kis őrmény falú Argurri jelentése az, hogy „szőlőt ültetett” — ottan Noe.

Hogy az Árát vidékéről őrmények jöttek volna Magyarországra, a török által üldöztetve, vallási belviszályok, vagy II. Endre király kíséretében, ki Palesztinából Őrményország felé jövet fiát Leo király leányával eljegyezte 1217? Van-e nyoma az őrmény krónikában? A magyarokéban nincs.

Szabó Károly tanár, a régi magyar történet szorgalmas buvára, Császárfi Constantin után a besenyők Dniper-melléki megyéi, s nemzetségeiről irván, meglepetve látjuk, hogy az ottani nemzetségneveket a magyar földre átköltözött besenyők miként ültetik át a Fertő-Nyitra vidékére, a Hontorszékbe, a Jászságba, a Sajó mellékére stb. miként az

Abony, Apony, Adony, Csopon, Soponya, Sopor-
nya, Sopron, Sur, Surány, Jász, Káta, Dalma,
Talmács is stb. helynevek, mind a Dni-per mellől származ-
tak. Hozzáteesszük, hogy a Kézai és utánzóí által Attila hun-
jainak tartva, tán Zoltán korabeli kun-besenyő hadnagyok
és nemzetségek nevei, Székes-Fehérvár vidékén felfalálhatók
Érd, Benda (guz), Csala, Keveaszó, Torda és Buda
stb. helynevekben.

A besenyőkkel közelo-ron besarmini-böszörmény vagy
bolgár nemzetségekről nem birunk oly részletes tudósítást mint
a magyarok s besenyőkről, minthogy a bolgárok már korábban
486 óta megoszlottak a Volgától, az Al-Dunához s Tiszához.
Tán ezek közt voltak besse és örmény nemzetiség nevek.

Mi ok indította a magyaroknál erősb dniperi besenyő-
ket és volgai bolgárokat, hogy a X. század közepén a ma-
gyarok új hazájában keressenek menedéket, az izmaeliták
sokaságával, — kik az előző században mohamedán térítő-
kel kereskedés végett Szíriából a besenyők és bolgárok kö-
zé költöztek? nem tudjuk. Alig hanem az izlam és a régi
pogány vallás közt támadt viszály miatt. A besenyők és bol-
gárok néhol a XIV. századig megőrizték nálunk, az ősho-
nukból hozott izlamot. Erdélyben a Besenyő nevű fa-
lúkat, a szász Heindendorf-nak; Mosonyban, a Gáta,
Surány, Besenyő ma német, hajdan Árpás-széki falúkat, az
osztrák Heindebauern-nak nevezi. A besenyő Tonuzaba
mint izmaelita, inkább elevenen eltemetette magát, semhogy
keresztény legyen. Kálmán király hiába hozta szabályait
az izmaeliták megtérítésére. Mig II. Endre odajárt Palesz-
tinába az izlamiták ellen harczolni, ezek őshonába: itthon
hitfeleik sanyargatták a keresztény magyart. A kun Béla
Mátrában, a háromkúti cziszterci kolostort, a mohame-
dán jászok megtérítése végett alapítá. Azért a jászok a XIV.
századig izlamiták (izmaeliták) maradtak, miért rájuk a
jász-filiszteus nevezet ragadt a vegyesházbeli királyok
alatt. Az 1332—38-diki pápai tizedadóban a Duna, Tisza
közén, hol sátoros jászok, kunok s Billo-Bócsa óta bolgárok
telepedtek, rendes egyház még nem képződött.

A besenyők és bolgárokról közbeszótt e megjegyzések
után ismét kérdem: Árarat vidéki örmények az Árpádok

alatt telepedtek-e be Magyarországba? Részemről kételkedem. A név-azonosság, még nem nép-azonosság. A franczia a csehet is, meg a cigányt is bohem-nek nevezi. A hun és kun nevet a régi krónikások gyakran összetévesztik.

A Volga, Don, Dniper tövénél maradt bolgárok, besenyők kunok, 1240. óta a nogaj-krimi tatárok uralma alá jutottak. A kunok elhagyott földét elfoglalt tatárok megtérítése végett iratott, a velencei könyvtárban lelt, a magyar akadémia által kiadott, u. n. Kun-, valóban Tatár-Codex. 1303-ból való, holott IV. Béla ifjú király, Moldvában a milkoi kun püspökséget 1227-ben alapította.

Ama folyamtő-vidéki kozákok: magyar-tatár-orosz fajta népek vegyülékei.

Ezen alapos tollal irt igen érdekes levelet az ismert jelentékeny író január 27-én küldötte be hozzánk . . .

Szándékunk ugyan a beköltözés történetét folyóiratunk hasábjain később közreadni; addig is azonban válasz képen közölünk egy-két adatot nagynevű Lukácsink páratlan művéből („A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei;“ e nagy tudománnyal írott munka a magyar tudományok akadémia „méltató elismerésében“ részesült):

„Az örmények egyesülve a kazarokkal, ezekkel együtt és egy időben jöttek által a magyarokhoz, és ekkép kétséget nem szenved, hogy részt vettek a honfoglalás nagy és nehéz munkájában.“

Megtartanak nézetemben a magyar őstörténelmi hagyományok hű tolmácsai a krónikások, Kézai Simon és Turóczi, kik egyhangúlag tanúsítják: hogy az örmények a vezérek és első magyar királyok korában jöttek be és telepedtek le Magyarországba, kik hosszas együttlakás és házasságok által utóbb a magyar nemzetbe beléolvadtak.“ (245 lap).

Illyés András tanúsítja, hogy Thalmust, a középkorban nevezetes kereskedő helyet, örmények, görögök, zsidók lakták. (Ortus et progressus variarum in Dacia gentium.)

Az örmények kikről eddig szólottam, és kik részint egy időben a magyarokkal, részint a magyar vezérek és Árpád-házi királyok korában telepedtek le a két magyar hazában, ha kiveszszük a pár historiai emlegetést, mely a magyar krónikákban és a Diplomátikus Codexben felőlők előfordul,

meg a helységneveket, melyek a nemzeti nevet viszhangozák, többiben mindkét hazában nyom nélkül kihaltak, vagy más nemzetekbe beléolvadtak.“

„Egyébaránt, hogy mily tekintetben állott hajdan az örmény név a magyarok és azok Árpád-házi királyai előtt, tanúsítja Jeruzsálemi András tette, ki hogy lábát keleten megvesse hasonnevű fiát Endrét, Leó örmény király leányának jegyezte el, oly feltétel alatt, hogy a magyar király Leónak örököse legyen Antiochia fejedelmi székén, és csak Leónak közbejött kora halála akadályozta meg a két udvar és két nemzet közt célbavett házasság által kilátásba helyezett szorosabb egyesülést — írja Szalai László.“

„A mostani örmények egy más, az előbbiektől különvált s különböző időben és okokból Armeniaból kiszármazott és Erdélyben megtelepedett gyarmatnak ivadéki.“

„Tudjuk, hogy ezek 1672-ben jöttek Erdélybe; tudjuk, hogy ázsiai honjuk melyik vidékének és városának voltak egykor lakói; ismerjük az okokat, melyek őket eredeti hazájok és lakhelyeik odahagyására és új haza keresésére indították. Fennmaradt emléke azon sokszoros veszélyeknek, melyek őket hosszadalmas útjokban, különböző országokban és népek közt érték, míg végre Erdélyben megállapodtak.“ (249 l.),

Szerk.

Az örmények Európában és különösen Austria-Magyarországon. *)

Gochlert után fordította és jegyzetekkel kísérte:

Dr. GOPCSA LÁSZLÓ.

I.

Az örmények hasonlóan az izraelitákhoz, kisázsiai szülőföldükről az ó-világ csaknem minden országában elterjedtek. Találjuk őket egész Ázsiában a chinai birodalom ha-

*) Bécsben ezelőtt 9 évvel kiváló szakferfiak közreműködésével »Rundschau für Geographie und Statistik« című irodalmi vállalat indult meg, melynek idei februári száma 83—86. lapján jelent meg e czikk a tudós Dr. Gochlert Vincze tollából.

táráig, Északafrikában, különösen Egyiptomban és majdnem minden országában Európának, kivált a kereskedő- és kikötővárosokban. — Szervezett tömegekben a Balkán tartományokban, európai Oroszországban, Lengyelországban, Galicziában, Bukovinában, Magyarországon és Erdélyben lépnek fel. — Számuk Konstantinápolyban 200.000-re becsülhető és ott a kereskedések és banküzletek legnagyobb része az ő kezükben van; mindazonáltal az Európában élő örmények száma alig éri el a milliót, melyből körülbelül 7500 Austria-Magyarországra esik.¹⁾

Az örmények legnagyobb egyetértésben élnek, nyelvükhöz, vallási alapelveikhez hiven ragaszkodnak és más nemzetekkel való minden összevegyülést kerülnek az által, hogy más hitfelekezetbeliekkel nem kötnek házasságot.

Európában ide s tova 600 év óta tartják fenn nemzeti sajátságaikat és keleti szokásaikat. Leginkább a kereskedelemmel foglalkoznak, a mely által aztán nagy gazdagsághoz jutnak; Galicziában nagy földbirtokossáig is felemelkednek és némely tekintélyes család osztrák nemességet is nyer, melyből mi csak Románszkan bárókat akarjuk említeni.

A hagyományok szerint az örmények a XIV-ik század kezdetén Örményországból Északoroszországba, Ukráinába és Moldovába vándoroltak és onnan Lengyelországba, Galicziába és Bukovinába jöttek. — Az örmények Erdélybe leginkább Moldovából és Bukovinából származtak. — A Szucsavában élő örmények pedig különösen kérkednek avval, hogy ők a kisázsiai Áni²⁾ városból származtak, a mint ezt egy fenntartott kézirat is bizonyítja.

Vallás tekintetéből az örmények katolikusokra és schismaticusokra oszlanak. Az első „egyesülteknek” is hívatnak; elismerik a pápát, mint lelki főpapjukat és

¹⁾ Az író igen hiányos adatokból dolgozott. — Galiczia- és Bukovinában van 6000 és Magyarországon 15—18000 örmény. Lásd Csákdésian Efrem »Örmények történelme — Bádmuthiun Hájoc« Bécs, 1872. 410 lap. Szerk.

²⁾ A Pakraduni-házból származó örmény fejedelmek egykori székhelye, mely 1313-ban földrengés által egészen elpusztult; nagy-szerű templomainak hatalmas romjai és maradványai ma is jelzik ezen városnak egykori nagyságát és fényét.

vannak saját érsekeik¹⁾ és püspökeik; míg az utóbbiakat „nem egyesült örményeknek,“ „Gregorianistáknak“ (Eutychianistáknak) és Ausztriában a legújabb hivatalos elnevezés szerint a „keleti egyházhoz tartozóknak“ nevezik, az ecsmiádzini (*Էջմիածին* kolostor Eriwan mellett) patriarcha, mint lelki főpapjuk alatt állanak, kinek csak azon joga van, hogy püspököket nevez ki, a szent olajat megszenteli és azt kiosztja.

A schismaticus örmények vallástanok tekintetében abban a pontban különböznek a többi örményektől, hogy „de primatu Papae, de purgatorio, de particulari judicio et de statu animarum post mortem;“²⁾ továbbá, hogy a bérmlást és utolsókenetet nem számítják a szentségek sorába, a szent áldozatnál a bort a vízzel nem vegyítik és nem hiszik a tisztítóhelyet.

A Bukovinában, Galicziában és Erdélyben lakó egyesült és schismaticus örmények békésen élnek;³⁾ Erdélyben és Galicziában az egyesült, Bukovinában pedig a nem egyesült örmények találatnak nagyobb számban.

Sohasem hiányzott a törekvés arra nézve, hogy e két különböző vallásfelekezetet egyesüljön, különösen, hogy a schismaticusok az egyesültek részére megnyeressenek; egyrészt a pápák, másrészt pedig az államkormányok jártak el mindenkor ez ügyben. — Ausztriában I. Ferencz császár uralkodása alatt Korbul J. apát az örmény kath. érsek segítségével 1795-ben mindent elkövetett, hogy a gregorianusokat az egyesültek részére megnyerje; később ismételtén 1811-ben a Bécsben összegyűlt mechitarista atyák⁴⁾ ezen

¹⁾ Az örmény katolikus érsek jelenleg (Isakovics I.) Lembergben székel.

²⁾ A mi azt jelenti, hogy nem ismerik el a pápa főnökségét, Szentléleknek csak az Atyától való származását vallják; nem hisznek a purgatoriumban, a részletes ítéletben és a lélek halhatatlanságában.

³⁾ Az erdélyi örmények között ma már schismaticusok nem léteznek.

⁴⁾ P. Mechitar, az örmény keresztény kongregácziának alapítója, a kereszténység és örmény nyelv terjesztésére 1717-ben Velenczében a Szent Lázár szigeten egy kolostort alapított, melyből később egy második kolónia Triesztbe tétetett át. — Ezen kolóniának egy része 1811-ben Bécsbe helyeztetett át, a hol részükre a capucinusoknak a Neustiftgasseban (VII. kerület) fekvő temploma és kolostora engedtetett át.

kísérleteket ismételték, melyek azonban makacs ellenállásra találtak. — Ezen ellenzés legnagyobb részt a Szucsávában élő schismaticusoktól indult ki, kik II. József császár alatt szabadalmat nyertek, hogy lelkészeiket saját anyaföldjükről hívhassák be. — Ezen szabadalmat a gregorianusok részére Arghusianow J. nevű astrachani érsek eszközölte ki, a ki 1785-ben Cobenzl Lajos grófhhoz, a szentpétervári osztrák követhez azon kérdést intézte, vajon szabad-e neki felségkérést a Bukovinában élő schismaticusok részéről előterjeszteni.

Ezen felségkérés az akkori időviszonyokat igen jellemzi, olyannyira, hogy teljes tartalmának visszaadása felette érdekes. — A kérvény örmény nyelven van szerkesztve s fordításban következőleg hangzik: ¹⁾

„Jézus Kristus kegyelme, szerencse és üdv kísérje a legfényesebb és a legyőzhetetlen római császárt és királyt!

Az utánozhatatlan emberszeretet, — mely által Felséged magát, mint mintaképet állította oda az egész világ elébe hasonlóan a jótékony naphoz, mely minden lényt, de különösen Felséged szerencsés alattvalóit új életre ébreszti, — védelmező igazság, bölcseségnek tüköre és az az utánozhatatlan erény, mely az örökkévalóság betűivel van feljegyezve és a mely a legtávolabbi népek bámulatát felkölti, ad nekem erőt, hogy Felséged legmagasabb trónjához közeledjek, mely előtt legmélyebb alattvalói hódolattal leborúlok és legfenségesebb mély tisztelettel előterjesztem, hogy Szucsává városa azzal, a mi hozzátartozik, fennállása óta Felségednek legszerencsésebb birodalmához van kapcsolva; mert sokan hitsorsosaim közül Felségednek legkegyelmesebb oltalmát élvezik, a mely által Felséged ugyanazon alattvalóit boldogítja. A földi javak bőségének birtokában gondoskodtak a nevezett örmény keresztények lelkük üdvösségéről, de püspöknek és papoknak hiánya miatt a hit gyakorlatában akadályozva vannak, daczára annak, hogy régi szokásaikhoz, nyelvükhöz és erkölceikhez hívek maradtak és Felséged jóléteért imádkoznak.

¹⁾ Az udvari Kancellária levéltárában (most a belügyminis-
teriumban) található.

Ez ügyben irtak Lukács ő szentségéhez, az örmény egyház istenfő patriarchájához és főpappához, ki a nagy csodatevő Gergelynek kegyelemhelyén, az egykori ecsmiá-dzini kolostorban, az Árarat hegy tövénél lakik és kérték mély alázattal, mint ez a hívő keresztényhez illik, hogy híveinek pásztort küldjön.

Ő szentsége különös jóindulatából kegyeskedett az én és — mert az én lelki hatalmam Szucsává határáig terjed ki — ezen szükölködő keresztényeknek is kérését teljesíteni. — Miután én ezt a legfelsőbb és legkegyesebb engedély nélkül nem vagyok képes teljesíteni, egész alázattal borúlok Felséged lábaihoz és kérem legnagyobb alattvalói hűséggel, hogy, miután Felségednek cs. kir. államaiban minden vallás részére szabadság és oltalom biztosítatik, hasonlóképen legkegyelmesebben megengedni méltóztassék, hogy Lukács ő szentsége, a mi istenfő patriarchánk vagy én, egy néhány lelkipásztort a Szucsávéban elhagyatott ó-hítű keresztények számára küldhessünk, hogy ezen keresztények a mint a Felségednek legbőlcsebb törvényei iránti engedelmisségben hívek, azonkép az Isten iránti hűben is változhatatlanok legyenek.

Az egész világon ismeretes ó-hítű örmény nemzet Istenehez intézendő imáiban ismételni fogja, hogy előbb fog a világ elenyészni, mint a mi szívünk érzetei, mely által minket a legmagasabb kegy szerencséssé tesz.“

Legalázatosabb kérésem legmagasabb meghallgattatása reményében vagyok Felségednek legengedelmesebb alattvaló szolgája:

Arghusianow József,

az ó-hítű örmények astrachani érseke, Oroszországban, mart. 15. 1787.

Az örmények létszáma az utolsó 25. év alatt tetemesen leszállott úgy Austriában, mint Magyarországon, s minthogy egyéb adataink nincsenek, ez valószínűleg a kivándorlásnan tulajdonítható. ¹⁾

¹⁾ Hazánk statistikájára vonatkozólag e feltevés nem mondható helyesnek, miután Magyarországon az örmények időnként észlelt létszámának fogyása korántsem tulajdonítható a kivándorlás következményének, e hazában magát jól érző csekély néptöredéknek semmi oka sem levén a kivándorlásra; hanem ez, azon kivált az utolsó népszámlálás alkalmával észlelt körülménynek tudható be,

Az örmény isteni tiszteletnek (liturgia) szép jellegei.

Irta: DUHA S. DÁVID.

Az örmény isteni tisztelet a keleti egyház lerégibb és legszebb isteni tiszteleteinek egyike.

A híres Lebrun (olv. Lëbrön) benczés atya, ki ennek tekintélyes régiségét kimutatta, azt mondja, hogy ez a negyedik század vége felé, vagy az ötödiknek elején íratott.¹⁾ Azonban eredeti kútforrások után ítélve, ezen régiségről biztosabb tudomást szerzünk és úgy találjuk, hogy az örmény misének szertartásai szent Vazul és szent Athanáz liturgiájának mintájára alakulva, már a negyedik század elején, az örmény nemzet apostolának Világosító szent Gergelynek idejében léteztek, vagy legalább is Nagy szent Nersesz idejében, ki aranyuszájú szent János előtt élt.

Későbbben — az ötödik század kezdetén — az örmény liturgia, mely imitt-amott aranyuszájú szent János liturgiájából is felvett egyetmást, jobb rendszert és egy különös jeleget öltött magára; azért is e két liturgia között nagy hasonlatosság létezik, kiváltképen ama részben, mely a misének első felét — katekumenák — képezi.

Ezen javítás vagy is változtatásnak szerzői magok az örmény tudorok (vartábed) voltak, kik ez idő tájban — ekkor élte az örmény irodalom is klasszikus vagy arany korszakát — a szentírást örmény nyelvre fordították olyan szép nyelvezettel, mely már a liturgiában, illetőleg a misében is feltűnik.

Liturgiánknak tehát az összes szertartásokat — czeremóniák — és imádságokat véve tekintetbe, ezen két fő jellege van: tekintélyes régiség és klasszikai nyelvszépség; e

hogy az »egyéni lapokon« feltett azon kérdésre: „*Mi az anyanyelve?*“ az örmények — kik e hazát alkotó magyarokkal kétszázados ittlétük alatt annyira összeforrtak, hogy még saját anyanyelvüket is elfelejtették — csak magyaroknak írhatták be magukat. — Innen magyarázható meg egyúttal az a feltűnő statisztikai jelenség is, hogy e hazában levő összes nemzetiségek közül — a magyarul beszélők közül — 88 és $\frac{1}{2}$ % - el legelső helyen az örmény áll! (Lásd: Lang — Jekelfalusiféle statistika I. köt. 135. l.) Fordító.

¹⁾ De Lit. Arm. Diss. X. §. 4.

páratlan nyelvezet épen illik azon aranykorszakhoz, melyben iratott.

Az örmények a régi egyház szertartásainak és czere-móniáinak magasztosságát és díszét mindenben megtartották, és a kereszténység első századainak egyik szokását sem változtatták meg.¹⁾ Más nemzetiségű egyének kiknek alkalmuk volt örmény nagy (vagy is énekes) misén jelen lenni, bámulatos tanúbizonyságot tesznek azon hatásról, melyet lelkökben ezen keleti rítus magasztossága és titokteljes cze-remóniái ébresztenek.²⁾

Az irány szépségén kívül az összes imádságok és az énekek, melyek a bibliai költészethez nagyon hasonlítanak, tele vannak oly gyönyörű és egészen eredeti, fenséges eszmékkel, hogy azoknak magasztossága a szív érzelmeit a legmagasabb fokig fellángolják és a hívőt az Isten iránti szeretet és áhitatra buzdítják.

Egyébiránt azt, mit elmondottunk, magának a francia liturgistának, kinek művéből czikkünk elején idéztünk is — tekintélye és tanúbizonysága is megerősíti.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyarhoni örmény gyarmatok helyzetéről és régiségéről érdekes felvilágosítást nyújtanak az esztergomi örményekre vonatkozó királyi oklevelek, melyeket Fejér György a Codex Diplomaticus-ban IV. Béla és Kun László korából felhoz. Béla ki-

¹⁾ Az ős hazától elszakadt örmények, mint p. az erdélyrészi- és lengyelországiak némileg eltérnek az ős ritustól, a mennyiben a mise alkalmával nem használják az örmény miseruhákat, sem az eredeti örmény misekönyvet és némely — nem lényeges — pontokban, a latin szertartás szokásait követik.

²⁾ Rómában, szent András (S. Andrea della Valle) templomában, mely a nagy érdemű teatini szerzetesek birtokában van, évenként vízkereszt napján és ennek nyolczadában a kath. anyaszentegyház különféle szertartásai szerint (latin, örmény, kaldeus, syrus kopt, maronita, görög, szlav stb.) nagy és kis misék mondatnak. Ezen különféle szertartású misék között az ájtatoskodó népnek figyelmét és bámulatát leginkább a nagy pompával és segédlettel véghez menő örmény énekes nagy mise vona és vonja magára. Nem egyszer volt alkalma jelen czikk írójának is — ki Romában több évig tartozkodott — saját füleivel hallhatni a dicsérő nyilatkozatokat, melyeket a világiak úgy mint egyháziak, alsó és magas rangú személyek az örmény nagy miséről tettek, melyet egész megilletődéssel hallgattak.

rály ugyanis 1243-ban megújítja az esztergomi örmények kiváltság-levelét, hivatkozva a korábbi magyar királyoktól nyert hasonló privilegiumaikra az örményeknek, — melyekkel köztudomás szerint bírtak, de a melyek Esztergom városának a mongol-tatárok által történt feldúlása alkalmával elpusztultak. A második pedig Kun László 1281-ben a szent-ágostonrendi szerzeteseknek adományozza az esztergomi örmények telkét, — mint az oklevélben magát kifejezi: „pro aedificatione seu potius extensione monasterii“, — miből azt lehetne következtetni, hogy az esztergomi örmény kolónia megszűnt. Azonban Benkő József Milkovia-jából kitűnik, hogy még a tizenötödik században is voltak örmények Esztergomban.

Említést érdemel továbbá: hogy Lukácsy egy 1573. évből fenmaradt örmény feliratú sírkövet látott a székelyföldi Csik-Szépvízen, mely most említett évszám a legutóbb hazánkba települt örmények beköltözésének korát egy egész századdal előzi meg.

Örményország a rómaiak korában. Az örmény királyság a hajdani Róma imperatoraival hol szövetséges, hol háborús viszonyban állott, sőt Nagy-Tigranes (Mjedz-Dikrán) alatt nem egyszer dicsőséggel mérköztek meg velök és a római császárok megelégedtek végre is azon joggal, hogy az örmény királyok fejére magok tehettek föl a koronát; mely esemény minden alkalommal a forumon ment végbe nagy ünnepélylyel. Emlekére érmet verettek Rómában e felirattal: „Rex Armeniis datus.“ Dio-Cassius leírja az ünnepélyt, melylyel Nero Armenia királyává koronázta Tiridatest (Dértád) és megjegyzi, hogy a pazar Nero ennél nagyobb fényt nem fejtett ki. Az is szokás volt Rómában, hogy a senatus „Armeniacus“ dísznévvel ruházta fel az imperatort vagy hadvezért, ki magát Örményországban valamely fényes hadi tett által kitüntette.

Kövér (Acontius) Isván, Siunia érseke. Az örmény kath. egyházi élet, valamint az örmény nyelv és irodalom művelése körül kiváló érdemeket szerzett ezen hazánkfia Erdélyben, Gyergyó-Szent-Miklóson 1740-ben született. Tizenkét éves korában vétetett föl mint noviczus a velencei mechtárista kongregacio tagjává, s 1763-ban mint huszonhárom éves ifjú pappá szenteltetett, Lázár trapezunti érsek által. Ezen idő alatt a tudományok különböző ágaiban rendkívüli haladást tett. A theologiai tanulmányokon kívül, melyekben a tudori koszorút is elnyerte, kitűnő sikert tanúsított a nyelvészetben és bölcsészetben is, s mind nemes magatartása, mind képzettsége által rendtársai előtt oly tekintélyre emelkedett, hogy alig harmincz éves korában már a kolostori növelde igazgatása bízottatott reá. Főleg az örmény irodalom ujjaalkotását tűzte ki feladatául s a haikaniizmust ősi tisztaságában magáévá tette. Kövér 1800-ban egyhangúlag a velencei Szent-Lázárszigeti kongregacio főapátjává választatott meg s négy évvel utóbb VII. Pius pápa által, ki őt

személyesen is ismerte és becsülte, Siunia érsekévé neveztetett ki és szenteltetett föl. Irt ékesszólástant, nagy földrajzi munkát, gondosan szerkesztett latin-örmény szótárt, kiadta a Szentirást örmény nyelven, megírta a rend alapítójának: Mechitár-nak életrajzát és a zsinatok történetét. Meghalt 1824-ben.

Magyar armenista. Azon kevés számú szakférfiak egyikeül, kik hazánkban az örmény irodalom tanulmányozásával és némileg ismertetésével foglalkoztak, egy 1878-ban megjelent értekezése alapján említést érdemel: Edelspacher Antal, ki Chorenei-nek a bolgárok eredetéről szóló feljegyzéseit tárgyalta a magyar tudományos akadémia által kiadott nyelvtudományi közlemények tizenegyedik kötetében; mely értekezése azonkívül külön füzetben is megjelent. Az általa fejtegetett idézetek magyar szövege — mint mondja — a Lukácsy- és Lauer-féle fordításokon alapszik, tekintettel az előbbi által irt munkához függelék gyanánt csatolt eredeti örmény szövegre. Edelspacher elismeri, hogy a bolgárokról szóló legrégibb följegyzést Choreneinek „Nagy-Örményhon története” című művében találjuk.

Örmény közmondás. Azon a magyarban is közmondásos eszmét, hogy „savanyú a rókának a szőlő” az örmény beszédben is, még pedig igen jellemzetesen találjuk kifejezve. Az örmény ugyanis erre a következő közmondást használja: „A macska nem tudván elérni a húst, — így szólott magában: ma péntek van!”

Dr. Simay János.

Hunfalvi Pál neves író tavál Erdélyben járt; útazását most a „Budapesti Szemlé”-ben teszi közzé. Itt (Február, 122. szám, 216 l.) azt mondja hogy: „Topliczán az Oroszlán fogadót Ákbár örmény tartja. — Kovásznán Melik nevű örmény lakik. Melik arab név és királyt jelent; a topliczai fogadós Ákbár neve is arab mely hatalmast teszen.

E két név bizonyítja — mondja tovább tanulságos utleírásában — hogy az örmények olyan országból származtak Erdélybe, a melyben a mohammedán vallás uralkodik; mert a mohammedánok közt bármily nemzetiségűek is, az arab nyelvbeli tulajdonnevek vannak elterjedve.”

Az itt idézett sorokra következő megjegyzésem van: *ախպար* áchpár (a *խ* torokhang és úgy hangzik mint a német Buch szóban a *ch*) nem arab szó, hanem örmény, jelentése testvér, fivér, bátya; a népnyelv *ախպար* áchpár-t mond, klasszikus nyelven *ἀδελφός* jégphájr *ἀδελφός* frater, törökül: káréndás (lásd akademiái örmény szótár I. rész 652 lap). — A mint a magyar, a társalgási nyelven minden öregebbet „uram bátyám”-nak nevez, úgy szólítja az örmény azt, kit urazni nem akar, áchpár szóval, p. áchpár Vártán Vártán bácsi (bátyám). Áchpár tehát csak megszólító szó. Különben a szóban levő fogadós neve örményül: áchpár Minász Sámuelián, magyarul Sámuel Mihály bácsi.

Az örmények közvetve Armeniaból és közvetlenül Moldva-Oláhországból jöttek be Erdélybe; ezekben az országokban pedig akkor nem a mohammedán vallás uralkodott. Örményországban (1239-ben) az örmény kath. vallás és Moldva-Oláhországban (1669-ben) a görög szertartás uralkodott.

Örmény betűk. Todorán Endre nyomdája (Szamosujvártt), hol folyóiratunk nyomtattatik — örmény betűket is rendelt. Ezután tehát abban a kellemes helyzetben leszünk, hogy az armenisták kedvéért képesek leszünk, nemely örmény szókat és kifejezéseket örmény betűkkel is nyomtatni.

Tudtunkkal Osztrák-Magyar monarchiában a bécsi császári és mechtarista atyák nyomdáin kívül csak még Szamosujvártt van örmény betű.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

Ázárián patriarka. A sultán megparancsolta Ázárián István Péter-, az örmény szertartású róm. katolikusok érsekének, hogy Rómába indulása előtt két nappal, menjen a császári udvarba.

A török uralkodó a patriarkának fogadtatása alkalmával ezeket mondotta: Őa Rómába megy, hogy nem csak mint katolikus patriarka, hanem mint képviselő is tisztelegjen a pápánál. Meg fogja mondani ő szentségének, hogy mind szorosabbra akarom fűzni a jó viszonyt azon katolikusok fejével, kik birodalmamnak leg-hivebb alattvalói.

A patriarka februar 2-án indult el az örök városba, Krisztus földi helytartójának ajándékozott nagyon becses gyűrűn kívül a sultán saját kezű levelét is vitte magával; a sultán néhány bibornoknak rendjeleket is küldött, (Arevelk, 898 sz.)

Ázárián örmény kath. patriarka nemzete nevében a szent atyának értékes stólát fog fogadtatása alkalmából följajlani.

A stólát a pápának aranyba szőtt cimere, azután az Árárat hegy és Noe bárkájának — jelképei az örmény nemzetnek — rajzai díszítik. Egyik oldalán a stólának selyemmel szőtt azonos örmény és latin felírás olvasható. A latinnak szövege következő:

Leoni XIII. Pontifici Maximo — quinquagesimum annum ab inito sacerdotio agentis — Stephanus Petrus X. Ázárián Patriarcha Ciliciensis — testimonium amoris fidelitatis gratique animi — gentis catholicae Armeniorum — zonam artificio nationali serico auroque contextam — dono mittit — Constantinopoli A. D. 1887.

A fogadtatásra vonatkozólag a „Magyar Állam“ ezt a táviratot hozta: A szentatya ma (febr. 15.) a déli órákban a tronterebben fogadta egy órai ünnepélyes fogadtatásban Ázárián örmény patriarkát, a sultán képviselőjét, ki a gyűrűt hozta el. A pápa környezetében voltak a Rómában tartzkodó bibornokok és püspökök, továbbá udvarának egyházi és világi méltóságai. A szent atyán azon stóla volt, melyet Ázárián az örmény kath. nemzet nevében hozott. A patriarkának rövid üdvözlő beszéde után válaszolt

a pápa, jelentőségteljes beszédet mondva Törökország és a Szentszék közötti viszonyról, nemkülönben a katholicismusnak állapotáról a török birodalomban. Azárián elhozta a sultán által Jacobini és Simeoni bibornokoknak adományozott Osmanje-rendjeleket, melyeket a szentatya a kitüntetetteknek ezen ünnepélyes kihallgatáson adott át.

Igaz mondatok. Ha van bennünk hazaszeretet, úgy ez a szeretet tett-vágyat szül, a vágy erőt. — Az akarat: képesség.

Kicsiny állatkák a tücskök, mégis mily erős a hang, melyet ezen lények sokasága egyszerre hallat. — Az egyesülés: erő. — Szeressétek inkább a tettet, mint a szót. Armenia 46 sz. ján. 29.

Örmény királyok képei. Részdigián Szárkiszuál, ki Uszthêr-ben (Worcester, Egyesült-Államok, Éjszak-Amerika) lakik szép photograph kép kapható, melynek címe: Ormenyország dicsősége. A képen, mely 35 centimeter hosszú és 28 centimeter széles, az örmény nemzet ősatyjai (náhábiédnér), a Háik-, Ársacida-, Pákráduni- és Rupenitaházból származott főbb királyok képei láthatók; oda van mindenik alá jegyezre uralkodásának időköze is. A kép közepét Tiridátes király foglalja el, kit Világosító-Szt-Gergely keresztel meg, mellette látható az ecsmiádzini kolostor és az örmény királyság pecsétje. A kép ára 60 szenth . . . 3 franc = 1 frt 20 kr.; a ráfizetmény-nyel (agio) 1 frt 50 kr. Az elárusító címe ez:

Mr. Rustigian, 75, Market str. Worcester Mass (Etat-Unis-d' Amerique.)

Lehet e képet a marseille-i Armenia útján is megrendelni; a szerkesztő címe ez: M. Portoukalian, rédacteur du journal Arménia, Marseille (France).

Melchon chán. Hétfőn estve (ján. 17.) fényes estélyt adott a sultán a Jêldêz palotában, a londoni perzsa követ, az örmény Melchon chán tiszteletére. A konstantinapolyi perzsa követ Mirza Mohszin chán, tanácsosa Dsevád chán társaságában ment a császári palotába, hogy ott a sultánnak bemutassa Melchon chánt, ki a sáh sajátkezű levelét hozta, melyben a szomszéd és rokon uralkodó rokonszenve- és barátságos érzelmeinek, melyekkel Hámid sultán iránt viseltetik — ad kifejezést. A sultán igen szívesen fogadta Nászêreddin követét.

Kihallgatás után mindkét követet asztalához hivta. Jelen volt a két herceg, Memed Szelim és Thevfikh efendik, Kheamil pasa, a nagy Eparkhos, Ali Száhib pasa hadvezér, Gházi Osmán pasa, Szurêja pasa, Munir pasa, Dsevad chán, néhány minister és több hivatalnok.

A sultán asztal után Melchon chánt, kinek gyönyörű szép ajándékot adott, még külön kihallgatásban részesítette. (Árévelk, 904 sz.)

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és SZONGOTT KRISTÓF.

Todorán E. „Aurora” könyvnyomda Szamosujvárt.